

SI HI HA UN GÈNERE MUSICAL QUE ES PUGA CONSIDERAR PATRIMONI PRIVATIU DELS VALENCIANS, AQUEST ÉS, SENS DUBTE, EL CANT D'ESTIL. TOTIQUÈ VA ARRIBAR A LES DARRERES DÈCADES DEL SEGLE XX AMB UN ESTAT DE SALUT PRECARI I PREOCUPANT, ARA SEMBLA REVISCOLAR DE LA MÀ DE NOVES GENERACIONS, QUE HI TROBEN UN PODERÓS INSTRUMENT EXPRESSIU I, COM BÉ HA DEMOSTRAT CARLES DÉNIA AMB EL DISC *TAN ALTA COM VA LA LLUNA* (COMBOI RECORDS, 2008), UNA EINA DE CREATIVITAT INEXPLORADA.

TEXT I ARXIU: JOSEP VICENT FRECHINA

El cant d'estil s'ha associat habitualment a un altre gènere amb el qual comparteix intèrprets: les *albaes*. Es tracta, però, de dos gèneres que musicalment estan molt allunyats entre si, tot i que compartixquen alguns trets en la interpretació vocal, el contingut literari i la funcionalitat.

Efectivament, tant el cant d'estil com les *albaes* s'interpreten en rondes nocturnes —dites *guitarraes* en el primer cas i nits d'*albaes* en el segon— i exigeixen unes condicions vocals privilegiades, tant en volum de veu com en tessitura. *Cantaors* i *cantaores* manifesten un esforç considerable a l'hora d'atacar el cant, sempre vorejant el límit del registre agut i expulsant l'aire sense cap mena de recolzament abdominal, a gola oberta.

Igualment, són cants d'interpretació individual semiadornats o melismàtics (algunes síl·labes, especialment al final de les frases musicals, es corresponen amb un nombrós seguit de notes; en la terminologia popular se'n diuen requints). A més, es canten a l'aire, és a dir, amb una llibertat rítmica que qüestiona, en el cas del cant d'estil, el ritme mesurat de l'acompanyament instrumental.

Tradicionalment s'han distingit dues formes d'interpretació pel que fa a l'articulació de la veu: el cant pla, més antic, amb pocs melismes, una tessitura menys forçada i un àmbit melòdic estret, i el cant requintat, molt més ric en ornamentacions, interpretat sobre un registre més agut i, per tant, amb un àmbit melòdic sensiblement més ampli.

Pel que fa al cant d'estil, el formen actualment una sèrie de modalitats de cant que reben el nom genèric de valencianes i els noms específics d'u, u i dos, u i dotze i, amb menor implantació, riberenques. Antigament hi havia altres modalitats de la mateixa família com el set i dèneu, el dos, l'u i mig, l'onze o el dotze i u. Desconeixem la raó d'aquestes denominacions numèriques, que s'han atribuït històricament a posicions de la mà en la guitarra o a passos de ball.

El Torremi (Torrent, 1908-1985)
durant una sobretaula els anys cinquanta

**UN PATRIMONI
REVALORITZAT**

**CANT
VALENCIÀ
D'ESTIL**

Musicalment, les quatre modalitats pertanyen a la gran família del fandango. L'u és una variant molt comuna del que s'anomena fandangos del sud. L'u i dos i u i dotze no tenen parangó amb cap altra espècie coneguda; el fet que posseïxquen trets característics de la jota —harmonia, passades de ball, nombre de frases musicals— ha fet que es popularitzara la seua denominació com a 'jotes valencianes', denominació que mantenen alguns folkloristes encara avui. Com va argumentar l'estudiós Carles Pitarch, però, la seua naturalesa musical és més pròxima a la dels fandangos que a la de la jota, com fa pensar el seu acompanyament clarament afandangat.

En les tres modalitats es produïx un fort contrast entre la veu i l'acompanyament, i aquest rau en el fet que la veu es comporta de manera 'antiga' mentre que l'acompanyament ho fa d'una manera 'moderna'. La veu es desplega sobre escales modals on totes les notes graviten al voltant d'una nota que exerceix sobre la resta una forta atracció i la successió de tons i semitons segueix una pauta fixa —en el cas de l'u, per exemple, esta successió es correspon amb l'anomenat 'mode de Mi' que es pot trobar en moltíssims cants tradicionals de tota la ribera mediterrània—. L'acompanyament instrumental, en canvi, és governat per les tonalitats pròpies de la música culta occidental.

D'altra banda, i per una raó semblant, l'afinació de la veu no encaixa completament amb l'afinació dels instruments acompanyants. Els intervals sonors de la veu responen a una afinació antiga, anomenada atemperada, que no respecta els intervals establerts per l'afinació moderna —que fa coincidir els sostinguts i bemolls de les notes contigües— i que respon amb molta precisió, com ha demostrat el matemàtic Vicent Liern per al cas del Xiquet de Paterna, als intervals de l'afinació pitagòrica.

Esta afinació desacostumada i l'anticipació dissonant de la melodia al final d'algunes frases respecte a l'harmonia que desenvolupa l'acompanyament —la veu acaba la frase amb una nota que no pertany a l'acord que toquen els instruments d'acompanyament, sinó al que tocaran uns compassos després— confereix a les interpretacions una estranya tensió i una inexplicable bellesa.

L'u i dos i l'u i dotze es diferencien l'un de l'altre per la diferent tonalitat amb què es realitza l'acompanyament i, per tant, el diferent mode de la melodia —és a dir, el diferent 'ambient sonor'—. A més, tots dos tenen set frases musicals o 'terços' en les quals es reparteixen quatre o cinc versos (dits 'paraules' en l'argot del cant). Per contra, l'u, com ja hem apuntat adés, és una modalitat més complexa des del punt de vista harmònic i té una frase musical menys: consta, doncs, de sis terços amb els mateixos quatre o cinc versos que les altres.

El cant d'estil és interpretat habitualment per dos cantadors que alternen les seues intervencions i s'acompanya amb un grup instrumental de corda (format per guitarra i guitarró) i de vent (amb clarinet, trompeta i trombó).

Teresa Segarra, Josemi Sánchez (versant) i Josep Aparicio 'Apa'

Victorieta, encara en actiu, imparteix classes de Cant d'Estil a la Universitat Popular de València

LES ALBAES

Ja hem dit al principi que les *albaes* constituïxen un gènere musical totalment diferent del cant d'estil pròpiament dit. Ací, les introduccions i els interludis es fan amb dolçaina i tabal, i si en el cant d'estil la parella de *cantaors* va alternant les seues intervencions, en les *albaes* l'alternança es produïx usualment en cadascuna de les interpretacions. És a dir, les sis frases musicals de què consten es reparteixen meitat i meitat entre els dos *cantaors*. La primera meitat introduïx el tema i la segona el conclou i permet al *cantaor* exhibir el seu virtuosisme vocal. A més, la seua major simplicitat interpretativa permet al públic entendre millor els versos, amb la qual cosa la seua eficàcia comunicativa és molt superior a la del cant d'estil.

VERSAORS

Els textos que es canten en les interpretacions de cant d'estil i les *albaes* són improvisats *in situ* pel *cantaor* o, més sovint, per un *versaor* especialista assistit pel *llistero* —la

Isabel de Quart al Cant al Ras de Massalfassar (2005)

La Sabatereta

Guitarra a la plaça Redona de València el Dia del Cant d'Estil del 2005. Entre altres, Benet, Marisé de Montolivet i el versaor Voro de Paterna

persona que organitza la cantada i informa el *versaor* de tots els detalls sobre les persones o fets que aquest necessita per confeir els versos. El *versaor* dicta la cobla a cau d'orella al *cantaor*, vers a vers.

Entre els *versaors* històrics cal citar El Tio Xapo de Puçol, El Tio Bruno del Puig, Antonio Soriano –fill d'El Moll–, el grandíssim Manuel Ortí, conegut com El Tio Nelet, de Sant Isidre, i *cantaors* que també es prodigaren en la factura dels versos, com El Xiquet de Mislata, El Xiquet del Carme, El Tremendo... Entre els actuals hi ha Paco Ortí –fill del Tio Nelet–, Josep Bahilo, Voro de Paterna, Enric Gironès, El Naiet de Bétera, Paco de Faura i Josemi Sánchez.

EVOLUCIÓ HISTÒRICA

Podem dividir l'evolució històrica del cant d'estil, una vegada ha pres carta de naturalesa a mitjan segle XIX, en cinc etapes que, si bé no tenen uns límits cronològics perfectament definits, ens ajudaran almenys a organitzar un recorregut diacrònic per la seua història.

La primera d'aquestes etapes, que podríem anomenar fundacional, s'estén des de les notícies més reculades de l'existència del cant d'estil fins a l'aparició dels primers enregistraments discogràfics, durant la primera dècada del segle XX. Va ser una època dominada artísticament per Carabina (ca. 1849-1914) i Maravilla (actiu entre 1875-1910), *cantaors* del quadre de cants i balls populars del mestre Enric Vicent.

La següent és una etapa d'esplendor i difusió provocada, en part, per la irrupció d'una indústria discogràfica delerosa d'obrir nous mercats i acaparar tots els públics possibles. Musicalment, està dominada per la immensa figura d'Evaristo Payà 'Evaristo', que va formar parella amb Francisc Albert 'El Mujeru', substituïnt Maravilla i Carabina. Segons la tradició popular, Evaristo va introduir el cant requintat que ràpidament va ser adoptat per la majoria de *cantaors* coetanis: Antoni Soriano 'El Moll', posseïdor d'un registre vocal que supera, amb pasmosa naturalitat, el do de pit; Josep Rubió 'El Torneret'; La Sabatereta; Josep Maria Calaforra 'El Xiquet de Benaguasil'; Miquel Marco, el popular 'Ceguet de Marjalenes'; Vicent Peris 'El Xiquet de Paterna'; Vicenta Llorens 'La Xata de Godella', o el *cantaor* que, en la postguerra, va substituir Evaristo en les preferències dels afeccionats: Joan Casanoves 'El Xiquet de Bétera'.

La major part d'ells va participar en l'enregistrament d'una cinquantena llarga de discos de pedra a 78 rpm que constitueixen un patrimoni material valuósíssim mereixedor de ser catalogat i protegit legalment. El 1997, la Fonoteca de Materials de la Conselleria de Cultura de la Generalitat Valenciana va editar una excel·lent remasterització d'alguns dels enregistraments inclosos en aquelles plaques de pissarra, que van veure de nou la llum dins la indispensable *Antologia del cant valencià d'estil (1915-1996)*.

La Guerra Civil va tancar aquesta època i, tot i que molts dels seus protagonistes van continuar actius els anys posteriors, el cant d'estil va deixar de tenir la projecció comercial de què havia gaudit i va quedar restringit a l'àmbit del País Valencià.

Guitarra dels anys seixanta: entre els cantadors hi ha la **Blanqueta** (girada a la seva dreta), el **Sardinet de Bétera** (al fons) i el **Xiquet del Carme** (davant seu); entre els sonadors, el **dolçainer Joan Blasco** i el popular **trompetista de Torrent Calet**

Es va iniciar així una etapa de consolidació interna, on els èxits artístics dels pioners van tenir una magnífica continuïtat empentats per dos noms il·lustres: el **Xiquet de Bétera**, considerat per molts afeccionats el millor *cantaor* de tots els temps, i Manuel Marzal 'El Xiquet de Mislata'. Lamentablement, aquesta tercera etapa del cant d'estil va estar mancada d'una adequada representació discogràfica, tot i la seua extraordinària aportació artística.

Al costat dels dos noms citats cal destacar també Vicenta Noguera 'La Blanqueta', Francesc Requeñi, Josep Royo 'El Torrenti', Àngel Pla 'El Pollastre', Vicenta Pérez 'La Serrana', Francesc March 'Paquito el Tremendo', Concepció Gil 'Conxeta la del Mercat', José Mata, Josep Domènec 'El Sardinet' o Pepico Marzal, germà de Manuel i anomenat igualment El Xiquet de Mislata.

A partir dels anys seixanta, el cant d'estil, com totes les expressions culturals de la societat tradicional, va iniciar un retrocés en la seua implantació pública desplaçat per les noves formes de l'oci de consum modern. Es va obrir així una quarta etapa en la seua evolució, caracteritzada per una sostinguda regressió en la incidència social i un progressiu encarcament en les seues formes, malgrat la qualitat interpretativa dels *cantaors* i *cantaores* que la van protagonitzar, encapçalats per Josep Estellés 'El Xiquet del Carme' i Pilar Garcia 'Pilareta'.

A ells caldria afegir els noms de Victòria Sousa 'Victorieta', Josep Maria Flores, Josep Bahilo, Vicent Izquierdo 'El Naiet de Bétera', Marina Fenollera 'Marineta', Enric Pastor 'Pastoret', Maria Jesús Enguix 'Mari d'Aldaia' i altres. La seua producció discogràfica va ser irregular i, en la majoria dels casos, es va alternar amb interpretacions de diferents gèneres del folklore musical valencià.

L'arribada de la democràcia va sorprendre el cant en plena crisi d'identitat, abandonant lentament l'adscripció popular i refugiant-se en l'àmbit del folklorisme: una transició parcial de la condició de 'tradicció viva' a la d'objecte folklòric museïficat. Afortunadament, això no es va completar gràcies al progressiu reviscolament del cant, estimulat per la redescoberta dels sectors intel·lectuals que fins llavors li havien donat l'esquena o hi havien restat indiferents.

Un fet que es va materialitzar amb la irrupció de la figura de Josep Aparicio 'Apa', acompanyat, primer, de Josepa Blasco, portent de volum i col·locació, i, més tard, de Teresa Segarra 'Teresa de Paterna', amb qui ha forma una de les parelles de *cantaors* més populars. La nòmina de *cantaors* es va ampliar notablement amb Marisé de Montolivet, La Romereta, Isabel de Quart, Tati de Godella, Jacint Hernández, Empar Sanchis, Toni Guzman, Trini Carballo, Pep Martí, Lola Corbera, Miquel Monteagudo, etc.

El cant d'estil, lentament, ha reactivat la seua presència pública, ha incrementat el seu prestigi social i s'ha guanyat una nova facció de seguidors completament aliens als viaductes del folklore que hi reconeixen, a més del seu intrínsec valor identitari, una inesperada font de gaudi estètic. La creació de l'Associació del Cant valencià d'Estil el 1992, l'aparició del primers treballs d'investigació de Pitarch el 1995 i, sobretot, la publicació, el 1997, per banda de la Fonoteca de Materials, dels volums XXV i XXVI de la seua col·lecció *Antologia del cant valencià d'estil (1915-1996)*, marquen el definitiu punt d'inflexió.

El cant d'estil encara el futur amb un relatiu optimisme, reubicant-se dins l'entramat cultural contemporani com un patrimoni viu que reclama un major reconeixement de la seua indiscutible vigència artística.

L'onze ideal del cant d'estil

DES DELS NOMS LLEGGENDARIS DEL SEGLE XIX FINS AVUI: ONZE CANTAORS ESTEL·LARS DE VEU PRIVILEGIADA, DE DIFERENTS ESTILS I ÈPOQUES, FORMEN AQUEST 'EQUIP IDEAL'

MARAVILLA

[Actiu entre el 1875 i el 1910]

Primer *cantaor* del qual tenim notícia. El seu virtuosisme vocal ha quedat ben reflectit en el cançoner popular: 'Maravilla, tio meu,/ en morir-se em deixarà/ el pandero, la guitarra/ i la gràcia per a cantar'.

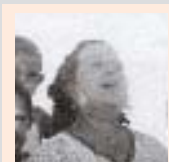

EVARISTO

Evaristo Payà

[Alcoi, 1874 - València, 1951]

Va ser coronat en la seua època 'Rei del Cant Valencià', i sembla que va ser l'introduïdor del cant requintat. Els seus nombrosos enregistraments històrics, documentats des del 1905, certifiquen la seua fama llegendària.

LA SABATERETA

[Primera meitat del segle xx]

Una de les primeres dones *cantaores* conegudes. La seua forma d'atacar els terços continua avui creant escola.

EL CEGUET DE MARJALENES

Miquel Marco

[Marjalenes, 1888-1940]

Popularíssim *cantaor* que va oferir, en els discos de pedra que va impressionar, una bellíssima exactitud interpretativa amb un timbre vocal delicat i càlid.

EL XIQUET DE BÉTERA

Joan Casanoves

[Bétera, 1893-1983]

Per a molts afeccionats va ser el millor *cantaor* de tots els temps. Un d'ells li va dir al seu paísà **Naiet**: "Si em doneu a triar, preferesc una alenada d'**El Xiquet de Bétera** a sentir-vos cantar a tots els altres junts".

EL XIQUET DE MISLATA

Manuel Marzal

[Mislata, 1918 - València, 1993]

Una enorme influència entre els nous *cantaors*. Paradigma d'interpret clàssic amb un cant depurat i sobri.

EL POLLASTRE

Àngel Pla [Paterna, 1919-1983]

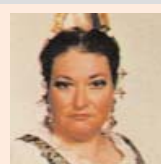
És l'últim representant de l'escola antiga. Va ser un prodigi d'afinació atemperada i interpretació visceral.

EL XIQUET DEL CARME

Josep Estellés [València, 1937]

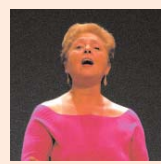
Cantaor de registre esmoladíssim i una fina dicció que ha ostentat l'hegemonia popular en el darrer terç del segle xx.

PILARETA

Pilar García [València, 1930]

La gran potència de la seua veu, una actitud visceral i una força expressiva sense competència la van convertir en una de les *cantaores* més conegudes i estimades del seu temps.

VICTORIETA

Victòria Sousa [València, 1942]

Encara en actiu, representa un referent indiscutible gràcies a la seua delicada execució de tots els estils.

APA

Josep Aparicio

[Godella, 1960]

És un valent i heterodox *cantaor* amb un doll de veu torrencial i una tessitura elevadíssima. La seua irrupció pública ha estat decisiva per a la rehabilitació contemporània del prestigi del cant.